

Oranje driften

Voor A.A.M. Timans

Oranje driften

*Orangisme in de Nederlandse politieke cultuur
1780-1813*

LAURIEN HANSMA

Hilversum
Verloren
2019

Deze uitgave is tot stand gekomen met de financiële steun van: M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en J.E. Jurriaanse Stichting.

Tevens verschenen als proefschrift aan de Rijksuniversiteit Groningen 2018.

Afbeeldingen op het omslag: *Spotprent op de pogingen de Oranjeboom omver te trekken*, 1787, anoniem. Rijksmuseum Amsterdam.

ISBN 9789087047689

© 2019 Laurien Hansma, Groningen
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Omslagontwerp: Studio Uitgeverij Verloren
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher

Inhoud

Inleiding	7
Politieke cultuur en orangisme in de historiografie	9
Opzet	15
1 Een Oranje Republiek (1747-1780)	20
1.1 Het stadhouderschap vanaf 1747	21
1.2 Het stadhouderschap verdedigd	26
2 Een eerste uitdaging (1780-1787)	33
2.1 Oranje-Nassau wacht af	34
2.2 De strijd escaleert	40
2.3 Orangistische behoudenhaid	43
3 Contrarevolutionair orangisme (1787-1794)	54
3.1 De laatste stadhouder	56
3.2 Verplicht orangisme	60
3.3 Volkssoevereiniteit verworpen	69
4 Orangisme onder druk (1795-1798)	91
4.1 Oranje-Nassau zet zich schrap	93
4.2 Orangisten in de knel	97
4.3 De Omwenteling als uitdaging	103
5 Orangisme in beweging (1799-1805)	130
5.1 Vervolgen hoop	132
5.2 Oranjevertoon	136
5.3 Orangisme verdedigd	142
6 Eenhoofdig gezag (1805-1810)	153
6.1 Oranje-Nassau in verdrukking	155
6.2 Orangisten onder de loep	159
6.3 Monarchisme	170

7 Oranje erbovenop (1810-1813)	182
7.1 Groeiend optimisme	184
7.2 Orangistisch verzet	189
7.3 Een soeverein vorst	195
Slotbeschouwing	203
Summary	210
Bronnen en literatuur	214
Dankwoord	233
Personenregister	234

Inleiding

Oranje Boven!
Holland is vry
De Bondgenooten trekken op Utrecht.
De Engelschen worden geroepen.
De Franschen vlugten aan alle kanten.
De zee is open.
De koophandel herleeft.
Alle partyschap heeft opgehouden,
Al het geledene is vergeten
En vergeven.
Alle de aanzienlyken komen in de regering.
De regering roept den Prins uit
Tot hooge Overheid.
Wy voegen ons by de Bondgenooten,
En dwingen den vyand tot vrede.
Het volk krygt een' vrolyken dag
Op gemeene kosten
Zonder plundering noch mishandeling.
Elk dankt God.
De oude tyden komen wederom.
Oranje Boven!

In 1813 was het einde van de Franse overheersing in zicht. Met deze proclamatie van 17 november van dat jaar maakte Gijsbert Karel van Hogendorp (1762-1834) duidelijk dat er een nieuw tijdperk was aangebroken. Het verleden was 'vergeten en vergeven'. Het verzet tegen Napoleon Bonaparte deed de binnenlandse partijstrijd verdwijnen en verdreef de herinneringen aan het oude stadhoudelijke regime verder naar de achtergrond. Van Hogendorp maakte in zijn proclamatie Oranje tot de kleur van de op handen zijnde omwenteling en het onafhankelijke Nederland. Oranje was de kleur van vereniging. Oranje was wat het volk verbond.

De komst van de prins van Oranje-Nassau op 30 november 1813 was, met name in Holland, omgeven door een ware 'Oranjehausse'.² Toen hij na zijn aankomst in

¹ De proclamatie werd in de dagen na 17 november 1813 in verschillende kranten door het hele land afgedrukt.

² Henk te Velde, 'De herdenkingen en betekenis van 1813', in: Ido de Haan, Paul den Hoed en Henk te Velde (ed.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2013) 363-383,

Scheveningen door Den Haag liep, werd Willem Frederik van alle kanten toegejuicht. De vele steunbetuigingen tijdens de intocht van de Prins in Amsterdam op 1 en 2 december waren overweldigend. Dagboekschrijver Willem de Clercq (1795-1844) schreef dat ‘deze dag [...] altoos in de geschiedenissen van Nederland gedenkwaardig’ zou blijven.³ Deze ervaring van het orangisme was reeds ruim voor de komst van Willem Frederik zichtbaar. Al vanaf eind 1812, toen de troepen van Napoleon Bonaparte (1769-1821) in Rusland hun nederlaag moesten toegeven, ging het verzet tegen de invloed van de Franse keizer steeds meer samen met de roep om terugkeer van de Oranjeprins. De redenen van deze plotseling toegenomen Oranjegezindheid liepen uiteen van hoop op terugkeer naar de oude orde, tot frustratie over de conscriptie of slechte economische omstandigheden.

Voor Willem Frederik (1772-1843) kwam deze afhankelijkheid tamelijk onverwacht. Sinds zijn vader in 1795 naar Groot-Brittannië was gevlucht, was de verbondenheid van het Huis van Oranje-Nassau met Nederland steeds minder geworden. Tijdens bijna negentien jaar onafgebroken afwezigheid had de familie van Oranje-Nassau de hoop op terugkeer verloren. Nadat de laatste stadhouder Willem v (1748-1806) zijn aanhang in 1801 had ontslagen van de plicht hem trouw te blijven, groeide de afstand tussen de familie en de Oranjeaanhang alleen maar meer. De Oranje-Nassaus richtten zich in de jaren hierna vooral op hun eigen belangen en deden hun best om hun naam aan enig landbezit te koppelen, ongeacht de plek. Toen Van Hogendorp de Britse ambassadeur in 1813 vroeg Willem Frederik op de hoogte te brengen van zijn plannen, zou de laatste dan ook verrast hebben gereageerd.⁴

In de jaren voor de Inlijving van Nederland bij het Franse Keizerrijk was de stadhouderlijke familie bij de aanhang steeds meer in vergetelheid geraakt. Onder invloed van een gezamenlijke vijand zou het orangisme zich echter ontwikkelen tot een breed gedeeld ideaal. De militaire nederlaag van de Napoleontische troepen in Rusland in 1812 zorgde voor een ervaring van de ‘Oranje sentimenten’.⁵ Oranje zou gaan functioneren als een “nationale” kleur, waarbij het ongenoegen met de bestaande situatie in een nieuw vertoog werd gegoten.⁶ Bart Verheijen heeft terecht opgemerkt dat deze verandering niet betekende dat het “oude orangisme” als partijkleur geheel verdween, waarbij hij doelt op de ‘politieke “partijdige” connota-

aldaar 364 en Wilfried Uitterhoeve, ‘De kleuringen van Oranje. Bedenkingen tegen oranjevertoon rond het vertrek van de Fransen eind 1813’, *De Negentiende Eeuw. Themanummer Keerpunt 1813* 38 (2014) 113-128, aldaar 115.

3 ‘Dagboek van Willem de Clercq 1811-1844’, deel III (1813) 305, raadpleegbaar via Huygens ING: <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/declercq/#page=155&accessor=toC&source=3&size=2000&view=imagePane> (laatst geraadpleegd 23-4-2019); E.J. Vles, *Twee weken in november. De omwenteling van 1813* (Amsterdam 2006) 112-116.

4 G.K. van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp* (hierna afgekort als *BrG*), vierde deel (’s-Gravenhage 1887) 262-266.

5 M. Lok, ‘The establishment of the Orange monarchy in 1813-1815. A national myth’, *The low countries. Arts and society in Flanders and the Netherlands* 21 (2013) 212. Zie ook: Uitterhoeven, ‘De kleuringen van Oranje’, 125-128.

6 Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming* (Nijmegen 2017) 220.

tie' die vooral werd geassocieerd met het stadhouderschap van de Oranje-Nassaus. In elk geval in deze jaren van de Inlijving bleven verschillende soorten orangisme naast elkaar bestaan en had het niet alleen een bovenpolitieke betekenis.⁷ De opkomst van het orangisme als breed gedeeld ideaal stond verbondenheid aan het oude bestel, waar een stadhouder van Oranje-Nassau een centrale plaats innam, dus niet in de weg.

Dit boek toont dat deze ervaring van het orangisme inderdaad geen nieuw fenomeen was. Orangisme was nooit weg geweest, maar had zich steeds vernieuwd. Het ideeëngoed van de beweging maakte deel uit van een vertoog dat zich vanaf de patriottentijd had ontwikkeld en waarin ideeën over de traditionele orde zich vermengden met naar de maatstaven van die tijd moderne noties over bijvoorbeeld de eenheidsstaat en legitimiteit van de macht. Vanaf de patriottentijd hadden orangistische politieke ideeën steeds onder druk gestaan. De patriotse eis van een volledig nieuwe politieke orde zette orangisten, meer dan in voorgaande jaren, aan tot de verdediging van hun eigen politieke ideeën. Dit werd bemoeilijkt nadat met de Bataafse Omwenteling in 1795 politieke dissidenten de mond werd gesnoerd. Orangisten werden bovendien niet langer tot politieke en bestuurlijke functies toegelaten. Toch verdween het orangisme nooit, zelfs niet nadat de familie van Oranje-Nassau in 1795 uit het land was vertrokken en uit het zicht raakte. Ook tijdens de turbulente jaren die volgden, waarin achtereenvolgens een Staatsbewind, een raad-pensionaris en een Franse koning aan het roer stonden, bleef het orangisme voortkabbelen. In de marge van de politiek werd nagedacht over een staat waarin Oranje-Nassau nog altijd een rol speelde. Het complexe oranjevertoog dat zich in de jaren tussen circa 1780 tot november 1813 ontwikkelde vormt het onderwerp van dit boek.

Politieke cultuur en orangisme in de historiografie

De jaren tussen 1780 en 1813 vormen een turbulente tijd in de Nederlandse politiek. Met de in de patriottentijd opgekomen opiniepers was een nieuwe politieke cultuur ontstaan, waardoor Nederland een ware 'metamorfose' onderging. Nieuwe politieke idealen deden hun intrede en vormden voer voor hevige discussies in de politieke pers. Historici zijn het er inmiddels over eens dat in deze periode het fundament voor het 'moderne Nederland' werd gelegd.⁸ De politieke cultuur in de periode van 1780 tot 1813 is niet te begrijpen zonder de bijdrage van orangistische vertogen en praktijken hierin te betrekken. De nadruk ligt hierbij op het constitutionele denken van orangisten, waarbij het begrip constitutie in de breedste zin

⁷ Ibidem, 220 en 241.

⁸ N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 15-39 en Frans Grijzenhout, Niek van Sas en Wyger Velema, 'Inleiding', in: Frans Grijzenhout, Niek van Sas en Wyger Velema (ed.), *Het Bataafs experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013) 7-25, aldaar 25.

moet worden opgevat. Van oudsher werd met ‘constitutie’ verwezen naar de door de geschiedenis heen opgebouwde politieke orde van de Republiek en het geheel van wetten, regels en gewoonten dat door de geschiedenis heen daar deel van was gaan uitmaken. In de aanloop naar de Bataafse Omwenteling kwam er hiernaast een nieuw constitutiebegrip tot ontwikkeling, waarbij de ‘constitutie’ de betekenis kreeg van een geschreven grondwet, zoals de Amerikanen die formuleerden in 1787. Door dit politiek-culturele denken over de constitutie als leidraad te nemen, komen uiteenlopende vragen over soevereiniteit, de rol van de staat en legitimiteit van de macht aan de orde.

Het onderzoek naar politieke cultuur kreeg een enorme impuls door de studies naar de Franse Revolutie uit de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Lynn Hunt was een van de historici die zich in haar onderzoek niet richtte op de politieke machtsstrijd of de onderliggende economische en sociale structuren van het revolutietijdvak, maar meer de nadruk legde op de ‘symbolic practices, such as language, imagery, and gestures’.⁹ Samen met de Amerikaanse historicus Keith Michael Baker was zij hierdoor verantwoordelijk voor een verruiming van het begrip politieke cultuur. Voor de betekenis van dit op vele manieren uit te leggen begrip verwijs ik naar de nog altijd actuele definitie van Baker. Politiek, zo stelde hij, diende breder te worden opgevat, als de activiteit waarmee individuen en groepen politieke claims uiten. Politieke cultuur moest worden geïnterpreteerd als ‘the set of discourses or symbolic practices by which these claims are made’.¹⁰ In zijn werk legde Baker een sterke nadruk op de rol van taal. Ook sociale activiteiten zouden nauw met de discursieve praktijk verbonden zijn: ‘social and political changes are themselves linguistic’.¹¹

Deze nieuwe politiek-culturele benadering had ook gevolgen voor het onderzoek naar de politiek aan het einde van de achttiende eeuw in Nederland. In eerste instantie was dit vooral te merken in het onderzoek naar de patriottentijd, dat rond het herdenkingsjaar 1987 een voorlopig hoogtepunt bereikte. Centraal stonden de rituelen, symbolen, acties en vertogen waarmee patriotten hun politieke boodschap verkondigden. Hoewel de nieuwe benadering, getuige de vele publicaties, zijn vruchten afwierp, beperkte deze zich tot de revolutionaire acties en vertogen.¹² De politieke cultuur van de politieke tegenstanders van de patriotten bleef hierdoor onderbelicht. Dit gold ook voor het in 1995 verschenen *Patriots republikenisme*.

9 Lynn Hunt, *Politics, culture, and class in the French Revolution* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1984) 13.

10 Keith Michael Baker, *Inventing the French political culture in the eighteenth century* (Cambridge 1990) 4. Zie ook Wyger R.E. Velema, ‘Post-revisionistische perspectieven. De Franse revolutie als transformatie van de politieke cultuur?’, *Theoretische geschiedenis* 16 (1989) 75-96.

11 Baker, *Inventing the French political culture*, 9.

12 Zie o.a.: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas (ed.), *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987); H. Bots en W.W. Mijnhardt (ed.), *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme* (Amsterdam 1988); N.C.F. van Sas, ‘The patriot revolution: new perspectives’, in: Margaret C. Jacob en Wijnand W. Mijnhardt (ed.), *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment and revolution* (Ithaca en Londen 1992) 91-119.

Politieke cultuur van Nederland (1766-1787) van Stephan Klein. Volgens Klein was de reden hiervoor dat de ‘veranderingen [in de politieke cultuur] vooral door de patriotten in gang [waren] gezet’.¹³ De jaren hierna verschoof de aandacht van historici meer naar de Bataafse Republiek. Hoogtepunt hierin is het project *De eerste Nederlandse democratie*, waarvan in 2012 de eerste resultaten verschenen.¹⁴ Maar ook hierin richtten historici zich vooral op de politieke cultuur van de Bataven en hadden daarmee nauwelijks aandacht voor orangisten. Onderzoek naar orangisme in de jaren na de Bataafse Republiek heeft nauwelijks plaatsgevonden. Het dominante beeld is dat door de afwezigheid van de familie van Oranje-Nassau en het overlijden van stadhouder Willem v in 1806 het orangisme een minder prominente rol innam in het politieke debat. Daarbij zouden door de zogenaamde ‘nationalisering van de revolutie’ rond 1800 de partijtegenstellingen zijn verstomd, waarmee dus ook het orangisme aan betekenis had ingeboet.¹⁵ Het kwam bovendien regelmatig voor dat orangisten oude politieke overtuigingen overboord gooiden om zich ten dienste te stellen van het nieuwe bewind.¹⁶ De visie overheerst dat pas vanaf 1812 het orangisme weer opbloede en uitgroeide tot een breed gedeeld ideaal.

Dit alles betekent niet dat orangisme in de periode 1780-1813 nooit onderwerp van historisch onderzoek is geweest. Het gaat hier echter veelal om deelonderwerpen, zoals feesten, intochten en verjaardagsvieringen.¹⁷ Ook aan orangistische tijdschriften is enige aandacht besteed.¹⁸ Daarnaast zijn verschillende orangisten onderwerp geweest van een biografie of een biografische schets.¹⁹ Verder biedt

13 S.R.E. Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland, 1766-1787* (Amsterdam 1995) 4.

14 De boeken van Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012) en Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012) zijn de eerste van drie proefschriften die zijn verschenen naar aanleiding van het NWO-project *De eerste Nederlandse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Republiek 1795-1801*. Naar aanleiding van dit project is ook een synthese verschenen: Grijzenhout, Van Sas en Velema (ed.), *Het Bataafse experiment*.

15 Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 30-31; Grijzenhout, Van Sas en Velema, *Het Bataafse experiment*, 22-23.

16 Zie bijv. Matthijs Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009).

17 Frans Grijzenhout, *Feesten voor het Vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989); Joop W. Koopmans, ‘De verjaardag van stadhouder Willem v in 1788 als politieke manifestatie in de pers’, in: idem en Werner Thomas (ed.), *Propaganda en spektakel: vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden* (Maastricht 2009) 93-116.

18 Pieter van Wissing, ‘De post naar den Neder-Rhijn: een “mission impossible”’, in: idem (ed.), *Stoekschriften. Pers en politiek tussen 1780-1800* (Nijmegen 2008) 37-58; Jan de Vet, ‘Een roemrijke omwenteling? Jean Manzons *Courier du Bas-Rhin* over de Verenigde Provinciën in het najaar van 1787’, in: Van Wissing (ed.), *Stoekschriften*, 165-182; Joop W. Koopmans, ‘Steunpilaar van Oranje in Drenthe en Den Haag. S.P.A. van Heiden Reinestein versus de patriotten via de pers’, *Waardeel. Drents historisch tijdschrift* 32 (2012) 1-9.

19 Zie o.a. Wyger R.E. Velema, *Enlightenment and conservatism in the Dutch Republic. The political thought of Elie Luzac (1721-1796)* (Assen 1993); Pieter van Wissing, ‘De kwaadaardige bedrijven van Philippus Verbrugge (1750-1806)’, in: Cis van Heertum, Ton Jongenelen en Frank van Lamoen (ed.), *De andere achttiende eeuw* (Nijmegen 2006) 147-166; Rick Honings (inleiding en toelichting), *Het onbedwingbare hart. Een keuze uit het werk van de Leidse dichter Johannes le Francq van Berkhey (1729-1812). Met zes plaatsen van herinnering* (Zoeterwoude 2012); idem en Peter van Zonneveld en M. van Hattum, *De*

de literatuur over leden van de familie van Oranje-Nassau soms inzicht in de politieke netwerken die de familie had opgebouwd.²⁰ Daarnaast zijn er door de jaren heen historici geweest die onderzoek hebben gedaan naar orangisme als zodanig.²¹ Eén van de historici die in dit rijtje genoemd moeten worden, is Hendrik Algra met zijn *Oranje in ballingschap (1795-1813)*. De nauwe band tussen Oranje en het Nederlandse volk die in dit boek naar voren wordt gebracht, moet vooral worden beschouwd in het licht van het moment waarop Algra dit boek schreef: in 1943, te Sint-Michielsgestel, waar hij geïnterneerd zat op last van de Duitse bezetter. Het werk van Algra was geschreven vanuit het perspectief van de Oranjes en is min of meer een hagiografie, waarmee Algra zijn landgenoten een hart onder de riem wilde steken. Hiernaast kunnen het verzamelwerk *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen* van Coen Tamse en *Nederland en het verhaal van Oranje* van Coos Huijsen niet onvermeld blijven. Hoewel veel van de studies in Tamses boek geschreven zijn vanuit het perspectief van leden van het Huis van Oranje-Nassau, besteedt hij, in tegenstelling tot Algra, ook aandacht aan de Oranjeaanhanger. Dit beperkt zich echter meestal tot de orangistische elite. Ook Huijsen heeft weinig aandacht voor het orangisme buiten de politieke elite. De keren dat hij het ‘volkse’ orangisme onderzoekt, doet hij dit vanuit het perspectief van bovenaf. Om deze eenzijdige benadering aan te vullen, belicht de bundel *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* het orangisme van de maatschappelijke onderkant. Deze bundel maakt de complexiteit van het orangisme goed duidelijk.²² Daniela Hooghiemstra heeft in het verlengde hiervan de speciale relatie tussen Nederland en Oranje nog eens onderzocht. Zij heeft laten zien dat, hoewel het orangisme in de afgelopen vier eeuwen steeds andere vormen aannam, het sterk genoeg was om ‘voort te kabbelen’. Dit was volgens haar een kwestie van vorm en niet zozeer van inhoud; ondanks dat de motieven voor de gehechtheid aan Oranje-Nassau door de eeuwen heen veranderden, bleven Oranjeaanhangers de stadhouder en later de koning beschouwen als een ‘vader’ die hen beschermde. Hooghiemstra stelt dat het orangisme ‘op straat’ indrukwekkender was dan ‘op papier’.²³

gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk (1756-1831) (Amsterdam 2013); Diederick Slijkerman, *Wonderjaren. Gijsbert Karel van Hogendorp. Wegbereider van Nederland* (Amsterdam 2013).

20 Zie o.a. G.J. Schutte, *Oranje in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1999); Jeroen Koch, *Koning Willem I 1772-1843* (Amsterdam 2013); Jeroen van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam 2013).

21 Over het orangisme in andere perioden: Jill Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image, 1650-1675* (Manchester 2010); Els Witte, *Het verloren koninkrijk. Het harde verzet van de Belgische orangisten tegen de revolutie 1828-1850* (Antwerpen 2014).

22 Hendrik Algra, *Oranje in ballingschap (1795-1813)* (Kampen 1948); C.A. Tamse, *Het huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam 2002); Coos Huijsen, *Nederland en het verhaal van Oranje* (Amsterdam 2012); Henk te Velde en Donald Haks (ed.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam 2014). Over de orangistische onderstroom in de jaren 1795-1813 zie mijn eigen artikel in deze bundel: Laurien Hansma, ‘Oproerkraaiers en waaghalzen. Orangisme in Nederland 1795-1813’, in: Te Velde en Haks (ed.), *Oranje onder*, 137-156.

23 Daniela Hooghiemstra, “Oranje is groter naam dan al wat scepter torscht”. De mythische band tussen Nederland Oranje’, in: Frans Grijszenhout en Peter Raedt (ed.), *Deze lange eeuw. Metamorfosen van het vaderland 1780-1950. Opstellen voor Niek van Sas* (Amsterdam 2015) 237-248, aldaar 241 en 245.

In navolging van Bakers definitie van politieke cultuur ligt in dit boek de nadruk op de ideeën, politieke vertogen en praktijken waarmee aanhangers van het Huis van Oranje-Nassau hun orangisme vormgaven. Hoewel E.H. Kossmann in 1986 nog beweerde dat, wat betreft de patriottentijd, het orangisme slechts een ‘strijd-leus’ was en ‘als intellectueel systeem vrijwel waardeloos’, heeft Van Sas inmiddels gesteld dat orangisme in deze jaren wel degelijk een ‘essentiële bijdrage aan de politieke vernieuwing’ leverde.²⁴ W.R.E. Velema heeft dit in zijn *Republicanism. Essays on eighteenth-century Dutch political thought* verder onderbouwd.²⁵ Hij toonde dat niet alleen protagonisten als Elie Luzac (1721-1796), Rijklof Michael van Goens (1748-1810) en Gijsbert Karel van Hogendorp in staat waren om het orangisme inhoudelijk vorm te geven. Ook andere minder bekende en anonieme orangisten trokken met veelal dezelfde argumenten van leer tegen de politieke tegenstander en creëerden een min of meer samenhangend stelsel van constitutionele ideeën.²⁶

Ondanks het feit dat de bewering van Kossmann is ontkracht en inmiddels duidelijk is dat orangisme meer was dan alleen een sentiment, is het politieke denken van orangisten nauwelijks onderwerp van onderzoek geweest. Dit is een gemis, want zoals dit boek duidelijk maakt leverden orangisten ook na de patriottentijd met hun politieke ideeën over de constitutie een wezenlijke bijdrage aan de politieke cultuur van deze tijd.

Een kleine uitstap naar de historiografie over soortgelijke casussen in omringende gebieden, waar de jarenlange verbondenheid aan een dynastie eveneens onder druk kwam te staan van nieuwe politieke ideeën, maakt het belang van onderzoek naar de ontwikkeling van orangistische politieke ideeën in deze periode nog eens duidelijk. Twee voorbeelden hieronder laten zien dat een vergelijking met de Nederlandse situatie niet gemakkelijk is. De stadhouders uit het Huis van Oranje-Nassau hadden ondanks het bestaan van een federale staat een grote afhankelijkheid aan de dynastie gecreëerd. Deze afhankelijkheid was bijzonder, omdat de stadhouders door hun aanhangers weliswaar werden gezien als eminent hoofd, maar stadhouders feitelijk geen soevereine macht hadden. Hun macht moest dus steeds opnieuw worden gelegitimeerd. Dit opmerkelijke politieke systeem maakte de ontwikkelingen in het constitutionele denken van orangisten uniek.

Een vergelijking met de Rijnlandse vorstendommen in het Heilige Roomse Rijk bijvoorbeeld, het zeer gefragmenteerde Duits-sprekende gebied ten westen van de Rijn, verduidelijkt dit. In de historiografie over het constitutionele denken dat zich hier ontwikkelde komt afhankelijkheid aan een dynastie nauwelijks aan bod. Markus Prutsch laat wel zien dat er, na de Franse aanvallen tussen 1792 en 1794,

24 N.C.F. van Sas, ‘Opiniepers en politieke cultuur’, in: Grijzenhout, Mijnhardt en Van Sas (ed.), *Voor vaderland en vrijheid*, 97-130, aldaar 104.

25 E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (Amsterdam 1986) 44.

26 Wyger R. Velema, *Republicans. Essays on eighteenth-century Dutch political thought* (Leiden 2007) hoofdstuk 8.

wantrouwen heerste ten opzichte van de radicale Franse constitutionele ideeën en dat de constitutionele basis van het Heilige Roomse Rijk voor velen de enige geschikte basis voor een politiek systeem bleef. Men hield vast aan bestaande instituties zoals een sterke staat en traditionele concepten als de gemengde regering, waarbij er ruimte was voor een zekere volksinvloed op de regering en de macht van de vorst enigszins werd beperkt.²⁷ De rol van de vorsten blijft echter onbesproken. Ook als na het uiteenvallen van het Heilige Roomse Rijk tussen 1804 en 1806 de noodzaak om na te denken over de constitutionele basis van de regeringen groter wordt, komt niet goed naar voren welke ideeën er bestonden over de positie van de oude vorsten.²⁸ Michael Rowe heeft erop gewezen dat dit zou kunnen komen omdat het veel vorsten, ‘through their nature’, niet lukte om sterke dynastieke banden met het volk te creëren. De kerkelijke vorstendommen waren logischerwijs niet erfelijk, waardoor zich geen langdurige afhankelijkheid kon ontwikkelen. Andere ‘grote’ monarchiën zoals de Huizen Wittelsbach en Hohenzollern hadden het vooral buiten hun kerngebied lastig om onderdanen aan zich te binden, simpelweg door de grote afstand tussen de territoria.²⁹

Meer zuidelijk is het interessant om te kijken naar Piedmont, eeuwenlang het kerngebied van het Huis van Savoye. In 1802 zou Piedmont worden geannexeerd door Napoleon en worden omgevormd tot Frans departement. Koning Victor Emmanuel I (1759-1824) vluchtte naar Sardinië, waar hij tot 1814 zou blijven. In dat jaar keerde hij terug naar Turijn en verkreeg hij, met het doel een bufferzone tegen Frankrijk te creëren, niet alleen Piedmont en Savoye, maar ook Genua. Op de vraag waarom het Huis van Savoye naar Piedmont kon terugkeren in 1814 geeft de historiografie geen duidelijk antwoord. Er zou sprake zijn van diepgewortelde loyaliteit aan deze dynastie door alle lagen van de samenleving, maar, zo stelt Michael Broers, dit werd door de Franse annexatie doorbroken. Op lokaal niveau zou er weinig aanhang meer zijn voor de monarchie, die vlak voor de Franse inlijving toch al nauwelijks meer functioneerde.³⁰ Broers analyseert weliswaar verschillende vormen van verzet tegen de Franse overheersing, maar gaat hierbij niet in op loyaliteit aan het oude Huis van Savoye. Dat dit Huis in 1814 kon terugkeren, had wellicht meer te maken met de maatregelen getroffen tijdens het Congres van Wenen dan met een binnenlandse stroming die loyaal bleef aan de vorst.

27 Markus J. Prutsch, *Making sense of constitutional monarchism in Post-Napoleonic France and Germany* (2012) 41-44. Zie ook R.R. Palmer, *The age of the Democratic Revolution. A political history of Europe and America 1760-1800* (e-book; Princeton en Oxford 2014) 705-708 en Michael Rowe, ‘Resistance, collaboration or third way? Responses to Napoleonic rule in Germany’, in: Charles J. Esdaile (ed.), *Popular resistance in the French wars. Patriots, partisans and land pirates* (Basingstoke en New York 2005) 67-90.

28 Prutsch, *Making sense of constitutional monarchism*, 56-61.

29 Michael Rowe, *From Reich to State. The Rhineland in the Revolutionary Age, 1780-1830* (Cambridge 2003) 69-82.

30 Michael Broers, *Napoleonic imperialism and the Savoyard monarchy, 1773-1821. State building in Piedmont* (New York 1997) 34-38. Zie ook: idem, *The Napoleonic Empire in Italy, 1796-1814. Cultural imperialism in a European context?* (New York 2005).